

2024/2

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

LII. ÉVFOLYAM

Szabadságharc, 175

A természet csodái

Lukács László (1950–2023)

HONISMERET

LII. évfolyam, 2. szám
2024. április

Kiadja a HONISMERETI SZÖVETSÉG
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.

FELELŐS KIADÓ:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ANDRÁSFALVY BERTALAN,
BAKSA BRIGITTA, BARTHA ÉVA,
GÁLNÉ JÁGER MÁRTA,
HALÁSZ PÉTER, HÁLA JÓZSEF,
KOLLEGA TARSOLY ISTVÁN,
LŐRINCZ RÓBERT, NÉMETH LÁSZLÓ,
SELMECZI KOVÁCS ATTILA,
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN,
VERES GÁBOR

SZERKESZTI:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA

SZERKESZTŐSÉG:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: +36 1 327 7761
Internetes elérési cím: www.honismeret.hu
INDEX 25387
E-mail: honismeret25@gmail.com

Megjelenik
a Magyar Nemzeti Múzeum,
a Nemzeti Kulturális Alap
és a Magyar Kultúraért Alapítvány
támogatásával.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.
Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely
postáján, a hírlapot kézbesítőknél,
www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon +36 1 767 8262 számon, levélben
a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető
a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, +36 1 767 8262,
hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díj egy évre 4500 Ft

Arculat: Farkas Anna

Nyomdai munkák:
Opticult Bt., Prime Rate Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Antal László, PhD. hidrobiológus, halbiológus,
egyetemi docens, Debreceni Egyetem TTK,
Hidrobiológiai Tanszék, Debrecen
Balogh Mihály ny. tanár, könyvtáros, Kunszentmiklós
Bartha Dénes, DSc. egyetemi tanár,
Soproni Egyetem, Erdőmérnöki Kar, Környezet-
és Természetvédelmi Intézet, Sopron
Biczó Zalán könyvtáros, Széchenyi István Egyetem, Győr
Dukrét Géza ny. tanár, Nagyvárad
Frisnyák Sándor, DSc. professor emeritus,
ny. tanszékvezető egyetemi tanár, Isaszeg
Gasparik Mihály, PhD. paleontológus, főmuzeológus
Magyar Természettudományi Múzeum, Ósléyntani
és Földtani Tár, Budapest
Gelencsér József, Dr. jogász, c. egyetemi docens, Székesfehérvár
Halász Péter ny. főtanácsos, Csongrád
Harangozó Imre néprajzkutató,
módszertani referens NMI Makoldi Sándor Központ, Újkígyós
Hermann Róbert, DSc. történész, egyetemi tanár,
főtanácsos, tudományos helyettes,
Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Budapest
Horváth József, Dr. ny. középiskolai tanár, Csurgó
Kemény Krisztián főlevéltáros, főtanácsos, HM HIM
Hadtörténelmi Levéltár, Budapest
Király Zsuzsanna tanítói, hagyományismeret oktató, Albertirsó
B. Kiss Gabriella, PhD. egyetemi adjunktus, ELTE TTK FFI
Földrajz- és Földtudományi Intézet, Ásványtani Tanszék,
Budapest
Kuglics Gábor történész, helytörténelmi kutató, Püspökmolnári
Lángó Zsuzsanna, PhD. biológus, Budapest
Nagy Éva ny. népművelő, közművelődési tanácsos,
a Fejér Megyei Honismereti Egyesület volt titkára
(1990–2021), Székesfehérvár
Németh László, PhD. történész
Nothof Éva helytörténész, Madaras
Nyeste Krisztián, PhD. hidrobiológus, halbiológus,
egyetemi adjunktus, Debreceni Egyetem TTK,
Hidrobiológiai Tanszék, Debrecen
Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna ny. középiskolai tanár,
helytörténész, a Makói Honismereti Kör elnöke, Makó
Puskás Gellért, PhD. entomológus,
önkéntes munkatárs, Magyar Természettudományi Múzeum,
Állattár, Budapest
Rácz Attila, PhD. főlevéltáros, fősztályvezető,
Budapest Főváros Levéltára
Sági György, PhD. tudományos segédmunkatárs,
tudományos titkár HUN-REN PPKE-PTE
Fraknoi Vilmos Római Történelmi Kutatócsoport, Budapest
Selmecki Kovács Ádám igazgató, Duna-Ipoly Nemzeti Park,
Esztergom
Somogyi Dóra hidrobiológus, halbiológus
PhD-hallgató, Debreceni Egyetem TTK,
Hidrobiológiai Tanszék, Debrecen
Szabó László Gy., DSc. professor emeritus,
Pécsi Tudományegyetem TTK Biológiai Intézet,
GyTK Gyógyszerészeti Intézet, Pécs
Szél Győző, PhD. entomológus, főmuzeológus,
Magyar Természettudományi Múzeum, Állattár, Budapest
Szuromi Rita PhD. történész,
Magyarságtudományi Intézet Történelmi Kutatóközpont, Eger
Takács József, PhD. geológus-mineralógus,
ötvösmester, Budapest
Tölgyesi József, Dr. főiskolai docens, Veszprém
Vágvölgyi Zoltán könyvtáros, Szentesi Városi Könyvtár, Szentés
Zsigmond Gábor, PhD. történész,
főigazgató-helyettes, Magyar Közlekedési és Műszaki Múzeum,
Budapest

A borítón: *verőcei Balázs Mór nemesi címere, 1897*
(Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum –
Zsigmond Gábor tanulmányához)

TARTALOM

ÉVFORDULÓK

Szabadságharc, 175

A magyar honvédsereg 1849. évi tavaszi hadjárata a főhadszíntéren (<i>Kemény Krisztián</i>)	3
A Függetlenségi Nyilatkozat és a trónfosztás (<i>Hermann Róbert</i>)	12
175 éve született Balázs Mór (<i>Zsigmond Gábor</i>)	19

ISKOLA ÉS HONISMERET

A hon- és népismeret tanításának módszertani lehetőségei az albertirsai Faluházban (<i>Király Zsuzsanna</i>)	27
Tanítómestereink <i>Fodor Ferenc</i> : Szülőföld és honismeret könyve (Részlet)	35

HAGYOMÁNY

Bújj, bújj zöld ág... Egy gyermekdal védelmében. (<i>Vágvölgyi Zoltán</i>)	38
--	----

SORSKÉRDÉSEK

Emlékezet, közösség, honismeret – Móczár Gábor a magyarság küldetéséről, a helyi hagyományokról és a sorkatonaságról (<i>Németh László</i>)	44
--	----

TERMÉS

Tavak és malmok a Gerje-patak mentén (<i>Langó Zsuzsanna</i>)	51
A Tisza tokaji átkelőhelye (<i>Frisnyák Sándor</i>)	56
Historia domusok jelentősége és szerepe a múltban, valamint napjainkban a történeti kutatások számára (Általános történeti áttekintés) (<i>Sági György</i>)	62
„Itt tanított s verselgetett Csokonai Vitéz Mihály” (<i>Horváth József</i>)	68
Átányi Ötvös Imre élete és karrierútja a Monarchia hadseregében (<i>Szuromi Rita</i>)	76

KRÓNIKA

A természet csodái

Az Év Madara, a kerecsensólyom (<i>Selmeczi Kovács Ádám</i>)	83
Az Év Hala, a védett réticsík (<i>Somogyi Dóra – Antal László – Nyeste Krisztián</i>)	85
Az Év Rovara, a sisakos sáska (<i>Szél Győző – Puskás Gellért</i>)	87
A jégkorszak bundás óriása. Az Év Ősmaradványa 2024-ben a gyapjas mamut (<i>Gasparik Mihály</i>)	90
Az Év Fája, a közönséges bükk (<i>Bartha Dénes</i>)	93
Az Év Ásványa, a korund (<i>Takács József</i>)	99
A rézérc, a 2024-es év nyersanyaga (<i>B. Kiss Gabriella</i>)	103

Emléktábla az első magyar könyvtárosnő, dr. Czeke Marianne tiszteletére (<i>Biczó Zalán</i>).....	105
Filmajánló. A dunántúli, aki az Alföldnek szentelte az életét... Portréfilm Prof. Dr. Blazovich Lászlóról (<i>Pál Lászlóné Szabó Zsuzsanna</i>).....	107
In memoriam	
Lukács László (1950-2023) (<i>Gelencsér József</i>)	107
Lukács László a honismereti mozgalomban (<i>Nagy Éva</i>)	112
Búcsú Kupán Árpádtól (<i>Dukrét Géza</i>)	114
KÖNYVESPOLC	
Hun a Szeret szompolyog – csavargó úton a keleti magyaroknál (<i>Halász Péter</i>)	117
Veszprémi jogintézmény-történeti emlékkönyv (<i>Tölgyesi József</i>).....	120
Fejezetek Kerekegyháza történetéből (<i>Nothof Éva</i>)	122
Móduvába' es László királ dominált az Aszúszeretig... (<i>Harangozó Imre</i>)	124
Egy 19. századi rekonstruált könyvtári katalógus helyismereti hozadéka (<i>Balogh Mihály</i>)	126
Gyümölcsök gazdagsága – remény az emberiség megmaradásában (<i>Szabó László Gy.</i>)	129
„A szülőföld örökség” – Gondolatok Gönyű új helytörténeti kötetéről (<i>Rácz Attila</i>)	131
Vas vármegyei háztörténetek (<i>Kuglics Gábor</i>).....	132
REJTVÉNY	135

Tisztelt Szerzőink!

Kérjük, hogy a folyóiratunkba szánt írásaitak lehetőleg elektronikus úton egyszerű Word formátumban szíveskedjenek megküldeni a honismeret25@gmail.com címre. Továbbá kérjük, hogy a terjedelem kötöttségére való tekintettel a megküldött írás ne haladja meg a 4–5 oldalt (10–15 ezer leütést), az esetleges hivatkozások esetén lábjegyzetelést kérünk, a képmelléleteket szintén elektronikusan, lehetőleg 300 dpi felbontásban kérjük megküldeni. Aszerzői korrektúrákat szintén elektronikus úton küldjük meg.

Lapzárta minden páratlan hónap 5-én, megjelenés minden páros hónap 10-én. A közlésre szánt cikkeket a szerző nevének, titulusának és címének feltüntetésével tudjuk fogadni. Kérjük, hogy a lábjegyzeteket vagy irodalomjegyzéket tartalmazó írások esetében a hivatkozások, bibliográfiai adatok legyenek hiánytalanok, pontosak és azok a Honismeretben használt formában készüljenek! Ellenkező esetben a cikket nem áll módunkban elfogadni!

a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

A Honismeret szerkesztősége (1053 Budapest, Magyar u. 40.),

A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvesboltja (1088 Budapest, Múzeum krt. 14–16.)

A Néprajzi Múzeum könyvesboltja (1146 Budapest, Dózsa György út – Ötvenhatosok tere)

hiányzó – szántóföldi gazdálkodás. A 20. század elején a szántóterület már 21%-kal részesedett a mezőgazdasági földalpból, és a jövedelem 30%-át adta. A szőlő továbbra is vezető ágazat maradt, a városföld 17%-át foglalta el és a kataszteri tiszta jövedelemből 50%-kal részesedett. A 19. századi változásfolyamat negatív hatással volt a népességszám alakulására, a város lakóinak száma stagnált, 1870-től 2001-ig – kisebb ingadozásokkal – 5000 fő körül maradt, napjainkra pedig 3694-re csökkent.

A helyi energiákra épülő, több mint egy évezredes szőlő- és borgazdaság, és annak terméke, a tokaji bor világhírneve továbbra is megmaradt, termőterületét, Tokaj-Hegyalját a világörökség részévé (2002) és történeti tájjá nyilvánították (2012).

Összegzésként megállapítható, hogy Tokaj, mint tiszai átkelőhely és kikötőváros hosszú időn át olyan helyzeti energiával rendelkezett, amely a távolabbi tájak „közvetett érintkezéséből” fakadt. A 19. század közepétől – a vázolt hatásrendszerek következtében Tokaj a közvetlenül érintkező kistájak regionális piacközpontjává alakult át.¹³

Frisnyák Sándor

Historia domusok jelentősége és szerepe a múltban, valamint napjainkban a történeti kutatások számára (Általános történeti áttekintés)¹

Helytörténetírásban betöltött fontos szerepét a *historia domus*oknak a múlt évszázad jeles bencés történésze, Vanyó Tihamér hangsúlyozta elsőként a plébánia-történetírás vonatkozásában, egy 1941-es tanulmányában.² Habár ő is lényegesnek tartotta, hogy ezek objektív képet adjanak a település, plébánia életéről; megengedően azonban nem értékelte negatívként azt sem, ha az egyes plébánosok szubjektív kiegészítésekkel is élnek. Mindezek ugyanis az utókor számára is árnyalják a történeteket, emberközelivé téve az egykor élt eleink mindennapjairól információul szolgáló forrástípust. Nem kell természetesen külön hangsúlyozni, hogy a *historia domus*t vezető plébános őszinte és tisztességes eljárását Vanyó is elvárhatónak tekintette.

Egy másik pap kutató, Félegyházy József néhány évvel korábban egy 1936-ban kelt cikkében pl. rossz példaként hozza fel, amit ő egy *historia domus*ban tapasztalt. Azaz, miszerint a püspök egy órán keresztül bosszantotta és kellemetlenkedett a feljegyzés szerint a plébánossal.³ Kovács József szeged-csanádi püspöki általános helynök hasonlóan kerülendő

13 Mendöl Tibor: Általános településföldrajza. Budapest, 1963. 567.

1 Készült a HUN-REN PPKE-PTE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport keretében, a TKI támogatásával. A 2023. május 19–21. között Tatabányán, a Honismereti Szövetség szervezésében megrendezett XIX. Országos Honismereti Kiadványszerkesztői Konferencia első napján elhangzott előadás írott változata.

2 Vanyó Tihamér: A plébánia-történetírás módszertana. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv, 1940–1941. 3–64.

3 Félegyházy József: A Historia Domus vezetéséről. Egyházi Lapok, 1936. 296–298.

példaként hozza, az általa a csanádapácai *historia domus*ban találtakat, mely gyakorlatot a plébánosoknak nyilvánvaló, hogy mellőzniük kell. Ott ugyanis a plébános haragban volt egy családdal, így minden rosszat leírt róluk, ami csak eszébe jutott. Évtizedekkel később a család egyik fia, már szintén papként visszakerült erre a plébániára. A kezébe került és átolvasott *historia domus*nak a családjára vonatkozó részeit ezt követően lábjegyzetelte, hogy az ő szemszögükből hogy is voltak azok a dolgok valójában.⁴ Természetesen egyik pap eljárása sem túl szerencsés, még ha utóbbi reakciója azért valahol megérthető.

Előírás, hogy minden plébánia köteles plébániai irattárat és levéltárat kialakítani. Erre már Vanyó is utalt említett írásában, rögzítve, hogy miként kell annak kinéznie, az iratokat kezelni, elkülöníteni: oklevelek, okiratok; levelek; egyházlátogatási/kánoni vizitációs jegyzőkönyvek; anyakönyvek (keresztezési, esketési, halotti, ill. esetenként bérmlási); *historia domus*ok; egyéb iratok (pl. tervrajzok). A gyakorlatban a mai körülmények is hasonlóak ezek kialakítása és elhelyezése tekintetében.⁵ Külön eleme tehát ennek az archivisztikai felosztásnak a *historia domus*. A felsoroltakon belül a két legismertebb ezen kívüli dokumentumtípus az anyakönyvek és kánoni vizitációs jegyzőkönyvek csoportja. Az előbbieket talán nem kell bemutatni, azok a nagy nyilvánosság számára is eléggé ismertek, utóbbiakról azonban néhány mondatot érdemes ejteni, ugyanis ezek is a helytörténeti kutatások szempontjából, a *historia domus*okhoz hasonlóan fontos, de eddig talán kevésbé ismert kútforrások. Az utóbbi időkben azonban közülük is vannak, melyek forráskiadványként elérhetőek nyomtatásban is. Itt a veszprémi egyházmegye 1778–1779. évi egyházlátogatási jegyzőkönyveit említeném példaként, melyek Kanász Viktor szerkesztésében láttak napvilágot.⁶ Egy az egyházmegye által összeállított kérdőív alapján lettek bizonyos időközönként rögzítve az egyes plébániák működésével összefüggésben lévő információk, hitéleti, statisztikai szempontokat és konkrét gyakorlati sajátosságokat is megörökítve. Rendszerint a főpásztor vagy megbízottjaként a területileg illetékes főesperesek végezték ezt a látogatást az egyes plébániákon, majd arról jegyzőkönyv készült.⁷

Irományom tárgyát jelentő forrástípus legáltalánosabb elnevezése a *historia domus*, azaz háztörténet, de esetenként *historia domus parochialis*, *historia parochiae*, azaz plébánia-történet alakban is előfordul, esetleg *res gestae parochiae* formában. Részben a krónika és *annales*, tehát évkönyv műfaji elnevezés is helytálló rá, még ha teljes egészében nem is feleltethetőek meg annak.⁸

TÖRTÉNELMI ELŐZMÉNYEK

Az Esztergomi Főegyházmegye első fennmaradt és már *historia domus*ként megszületű ilyen kötetének a győrzámolyi plébánia 1700-ban megkezdett háztörténete tekinthető,

4 Kovács József: A Historia Domus mint a plébánia működését összegző forrás. A Szegedi Szent Gellért Szeminárium Évkönyve, 2015/1–2. 123.

5 Vanyó 1940–1941. 23–39.

6 A veszprémi egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1778–1779. I. Zala megye. Közreadja és a bevezető tanulmányt írta: Kanász Viktor. (A veszprémi egyházmegye múltjából 35), Veszprém 2020; A veszprémi egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1778–1779. II. Veszprém megye. Közreadja és a bevezető tanulmányt írta: Kanász Viktor. (A veszprémi egyházmegye múltjából 37.), Veszprém, 2021.

7 Kanász 2020. 8–9.; A kánoni vizitációkkal kapcsolatos jelenlegi szabályozásokról lásd: Kovács József: A visitatio canonica szerepe az egyházmegye kormányzásában. A Szegedi Szent Gellért Szeminárium Évkönyve, 2015/1–2. 105–116.

8 Vanyó 1940–1941. 37. vö. Beke Margit: A historia domus fontossága, helye és gyakorlata. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1997/3–4. 150.

illetve nevezhető. Ettől függetlenül vannak ennél jóval régebbi, egyéb intézmények történetét hasonlóan megörökítő korábbi *historiák* (*Liber Ruber*, Pannonhalma, 1240 körül; nagyváradai káptalan *chartulariuma*, 1374). Általánosságban megállapítható, hogy az egyes egyházmegyei rendelkezések megszületésétől függetlenül számtalan településen már azt megelőzően is megkezdték ezek vezetését a plébánosok. Természetesen ennek nem feltétlenül az egyes papok történetírói elkötelezettsége volt az oka – ugyan esetenként persze ennek meglelte sem zárható ki – hanem gyakorlati szempontok, az információk és adatok visszakérésének, majd az újabb plébánosok és káplánok beilleszkedésének megkönnyítése, hogy ők visszaolvashassák a plébániaközösségben, illetve a településen történeteket, s így tisztában legyenek a viszonyokkal. Az első plébániai *historia domusok* közé sorolható az 1415-től megkezdett nyögéri, az 1526-tól vezetett mátraszöllősi, az 1552-től jegyzett nagygyorosi és az 1657-ig visszanyúló nemesladányi.⁹

Elsőként a váci egyházmegyében lett központilag elrendelve a *historia domusok* vezetése 1774-ben gróf Cristoforo Migazzi megyéspüspök (1756–1757, 1762–1786) által. Nem egy egyházmegye volt azonban, amelyben csak a 19. század végén vagy 20. század elején hozták a püspökök e tárgyban első központi rendelkezésüket. Példaként említhetjük, hogy az Esztergomi Főegyházmegyében Scitovszky János bíboros, hercegprímás, érsek (1849–1866), valamint a Veszprémi Egyházmegyében Ranolder János megyéspüspök (1849–1875) 1858-ban hozott erre vonatkozó döntést. Desseffy Sándor csanádi megyéspüspök (1890–1907) is csak 1894-ben rendelkezett a *historia domusok* tárgyában egyházmegyéje vonatkozásában. Gróf Zichy Gyula pécsi megyéspüspök (1905–1926) 1913-ban, Prohászka Ottokár székesfehérvári megyéspüspök (1905–1927) 1924-ben járt majd csak el ugyanígy. Így sem feltétlenül minden egyházmegyében születtek rendelkezések. Máshol pedig habár nem hangsúlyozták külön rendelkezésben, de ajánlottak tartották a püspökök, hogy az egyes plébánosok ezeket vezessék.¹⁰

Változó az egyházmegyék tekintetében az is, hogy éppen melyikben milyen mennyiségben maradtak fenn *historia domusok*. Példaként az Egri Főegyházmegyét hozhatjuk fel példaként, melynek területén Dóka Klára megállapítása szerint alig maradtak fenn ilyen jellegű források.¹¹

Rott Nándor veszprémi megyéspüspök (1917–1939) nyomtatásban is megjelent bérmlási feljegyzéseiből tudjuk, hogy ő bérma-körútjai során rendre felhívta a *historia domusok* fontosságára az egyes papjainak a figyelmét, sokan ígérték is ilyenkor neki, hogy mulasztásaikat pótolni fogják.¹² Az egyes főpapoknak elsősorban tehát bérmaútjaik alkalmából nyílt lehetőségük – esetleg kánoni vizitációk során – belepillantani a *historia domusokba* és annak vezetésére inteni a plébánosokat. Országosan is jelentős történeti események kapcsán a püspökök külön is felhívták időről-időre papjaik figyelmét ennek fontosságára. Példaként Grósz József kalocsa-bácsi érsek (1943–1961) egy 1945-ös körrendeletét emelhetnénk erre ki. Ebben a második világháború településeket érintő eseményeinek gondos lejegyzelésére utasított. Beleértve a háború okozta emberi és anyagi veszteségek feltűntetését, különös tekintettel az egyházi intézményeket illetően.¹³

9 Uo. 149–150., vö. Kovács 2015. 117–118.; Dóka Klára: Plébániák, gyülekezetek, hitközségek iratai (Történeti áttekintés 1950-ig). Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1990/2. 219.

10 Beke 1997. 149–150., vö. Kovács 2015. 117–118.

11 Dóka 1990. 219.

12 Rott Nándor veszprémi püspök bérmlási feljegyzései, 1921–1938. Sajtó alá rendezte Körmendy József – Rajczai Pál. (A Veszprémi egyházmegye múltjából 17.) Veszprém, 2000.

13 Grósz József kalocsa-bácsi érsek 1945. évi X. körlevél 2929. sz. körrendelet (*Historia domus* vezetése)

A HISTORIA DOMUSOK ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI¹⁴

Mindenképpen át kell tekintenünk, hogy mely esetekben milyen rendelkezések voltak érvényben a *historia domus*ok vezetése kapcsán az egyházmegyei elrendeléseket követően. Alapvetően ahol már azt megelőzően is vezették, azokban az esetekben annak folytatására buzdítottak néhány instrukcióval kiegészülve, hogy miknek kell mindenképpen feltűntetésre kerülnie. Azokon a plébániákon, ahol korábban nem vezettek *historia domus*ot, ott bármikor is született az egyházmegyei elrendelés, minden esetben utasítás volt arra, hogy lehetőség szerint a plébánia alapításától a jelen pillanatig a plébániai levéltárban fellelhető dokumentumok segítségével a plébánosok írják meg annak történetét. Az így megkezdett *historia domus*oknak ezen része visszaemlékezés, memoár, azaz emlékirat esetleg krónika jellegűként határozható meg. Ezt követően azonban napló-szerűen rendszeres bejegyzésekkel kellett a plébánosoknak évkönyv jelleggel vezetniük a kötetet. Minden esetben, ha a főpapok a *historia domus* vezetésében megszakadást tapasztaltak az egyes plébániákon, felhívták a plébánosok figyelmét a folytatásra, a kihagyott részek utólagos pótlására.

Általános jellemzőkként elmondható, hogy a plébános – vagy ha az nem volt, akkor a plébániai kormányzó – volt köteles vezetni a *historia domus*ot. Esetenként a káplánja is elláthatta ezt a feladatot, de mindenképpen papi személynek kellett lennie az írójának. A *historia domus*ok nyelve alapvetően a latin volt, azonban a 19. század második felében – helytől függően, hogy mikortól – rendszerint áttértek a magyar nyelvre, aminek a 20. századra a használata általánossá vált (esetenként nemzetiségi nyelvek is előfordulhatnak). A háztörténetet mindenképpen kézzel kellett írnia a papoknak, *nota bene* azokon a helyeken ahol ma is vezetik, ott jelenleg is a kézzel írott bejegyzés az elfogadott. Abban az esetben, ha a plébános kézírása olyan, hogy nehezen olvasható, engedményként él az a lehetőség manapság, hogy a pap által legépelt nyomtatott szöveg egy megbízható plébániai alkalmazott útján vezettségük át kézzel a *historia domus*ba. A bejegyzésekre töltőtoll használata az ajánlott, mivel a golyóstollal írt szövegek hamarabb kopnak, kevésbé tartósak. Ha egy kötet betelik, újat kell nyitni, aminek lehetőség szerint azonos méretűnek kell lennie. Spirálfűzetet nem használhatnak, ha másképp nem megoldható a lapokat külön kell a plébánosnak bekötötnie, hogy egységes kötetben szerepeljen a háztörténet.

A *historia domus*ok a plébánia tulajdonát képezik, onnan eredetileg nem vihetők el. Egyházmegyei rendelkezések alapján esetenként a régebbi kötetek az egyházmegye levéltárába azonban beszállításra kerültek. 1945-ig kizárólag felszentelt személyek voltak jogosultak beletekinteni ezekbe a kötetekbe a plébánosok tudtával és engedélyével. Mint korábban említettem, az érsekek és megyéspüspökök pedig amikor megfordultak az egyes plébániákon, külön is ellenőrizték – és kötelességük is volt ellenőrizni –, hogy milyen szorgalommal vezetik azokat plébánosaik. 1945-öt követően az éppen hatályos levéltári törvények vonatkoznak a *historia domus*okra is, ekkortól már nem csak klerikusok tekinthetnek bele az 50 évnél régebbi kötetekbe. A személyes adatok vonatkozásában is a levéltári törvényben¹⁵ meghatározottak a követendő szabályok, azaz az érintettek halála után 30 évvel, ha azt nem lehet tudni, hogy mikor történt, akkor a születését követő 90. év után, ha azonban az sem tudható, akkor az irat – tehát a *historia domus*-béli bejegyzés – keletkezésétől számított 60. év után kutatható a személyekre vonatkozó információ. Habár rendszerint

14 Kovács 2015. 123–128.; Beke 1997. 150–152.

15 1995. évi LXVI. törvény hatályos változatát lásd: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99500066.tv> (Utolsó letöltés: 2023. 10. 29.)

felhívás volt a plébánosok irányába, hogy amennyiben mellékletként fényképeket és újság-cikkeket helyeznének a *historia domusok*hoz, azt inkább külön erre használt dobozokba tegyék, ennek ellenére jómagam is találkoztam már olyan háztörténettel, ahol a cikkeket, képeket beragasztották. Utóbbiakra eredetileg javallott volt, hogy ráírják az azokon látható személyek nevét, a későbbi beazonosíthatóságért. Valóban sajnos évtizedek múltán, ha ezek nincsen feltüntetve, szinte lehetetlen kideríteni, hogy kiket ábrázol.¹⁶

A szabályozásokat korábban már érintettem. Jelenleg is ajánlott a plébánosoknak vezetni, de nem kötelező jellegű. Esetenként az éppen hivatalban lévő megyéspüspökök vagy érsekek felhívásai azonban meg-megjelennek, hogy jónak tartják, ha azt a plébános vezeti. Általánosságban megfigyelhető, hogy széleskörű visszaesés tapasztalható az 1980-as évek végétől a *historia domusok* vezetése tekintetében. Példaként említeném – a Boldogasszony Iskolanővér Beke Margitra hivatkozva – hogy 1986-ban az Esztergomi Főegyházmegye 153 plébániája közül csak 82-ben vezették a háztörténetet. Elvben azonban nincs akadály, hogy a plébánosok ma is vezessék.¹⁷ Az Egyházi Törvénykönyv külön nem rendelkezik a *historia domusokról*.¹⁸

A HISTORIA DOMUSOK TARTALMI JELLEMZŐI¹⁹

Az általános jellemzőkön kívül tartalmilag is érdemes áttekinteni, hogy milyen információkhoz juthatunk hozzá, ha helytörténeti kutatást kívánunk folytatni a *historia domusok* kútfőként való felhasználásával. Az alábbiakban az ideális esetet tekintem át, hogy ha kellő szorgalommal és rendszerességgel vezették a plébánosok, akkor mely történetekről adhat számot egy *historia domus*. Viszont ettől a gyakorlat nagyon gyakran eltér, sokszor olyan dolgokról nem esik szó, amelyre pedig számítanánk, amely pedig jelentéktelen információ, az feltüntetésre kerül. Például pár éve Trianon 100. évfordulója kapcsán áttekintettem több Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye-béli *historia domus*t. Az esetek többségében vagy semmi utalás nem volt a békediktátumra és következményeire, vagy épp csak annyi, hogy megtörtént, még az elcsatolt bácskaiakban sem igazán említették. Hasonlóan néhány évvel azt megelőzően a Veszprémi Egyházmegye-béliekben az 1919-es tanácsköztársaság kapcsán lényegében szinte semmi nem volt a helyi történetek kapcsán, holott biztos tudható, hogy elég erős hatása volt a kommunisták rövid uralmának az egyház és állam kapcsolata vonatkozásában. Felmerülhet, hogy ennek mégis mi lehet az oka? Gyaníthatóan az, hogy a viharos időszakban az éppen hivatalban lévő plébánosok előre gondolva, hogy esetleg a *historia domusok* illetéktelen kézbe kerülhetnek, így elkerülendő, hogy magukat vagy környezetüket kellemetlen helyzetbe hozzák, így inkább általánosságban egyéb információk lejegyzésére szorítkoztak. *Nota bene* több évtizeddel később, az 1950-es évek egyházellenes intézkedései során megesett, hogy plébániai házkutatások alkalmával *historia domus*okat lefoglaltak. Itt példaként a szeged-belvárosi plébánia háztörténetének I. kötetét kell meg-

16 Egyébként hasonló probléma volt korábban a Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár fotótárával is, sok képen nem lehetett tudni, hogy kik szerepelnek. Itt szerencsére végül egy idős már nyugalmazott plébános, volt kalocsai aulista, öreg napjait azzal töltötte, hogy jegyzéket készített arról, melyik képen kik szerepelnek. Sokukat ő is ismerte a régmúltban. A 2002-ben elhunyt Dombay Ernőről van szó. Az általa korábban plébánosként vezetett *historia domusokról* is elmondhatók, hogy igen nagy precizitással vezette azokat, sajnos nem minden plébánosról mondható ez el.

17 Beke 1997. 152.

18 Vö. Codex Iuris Canonici. 1983. https://torvenykoynv.katolikus.hu/www.vatican.va/archive/cod-iuris-canonici/cic_index_hu.html (Utolsó letöltés: 2023. 10. 29.)

19 Beke 1997. 150–152.; Kovács 2015. 119–128.

említeni, amit a lefoglaláskor éppen az akkori káplán olvasgatott szobájában.²⁰ Van, amikor meg teljesen triviális, történelmileg nem túl fontos adatokat is feljegyezhetnek, teszem azt kis túlzással, hogy megellett a plébános tehene.

A plébánosoknak ideális esetben kb. egy hónapra visszatekintve volt tanácsos dátum szerint lejegyzetelniük, hogy mikor milyen releváns események történtek a plébánia, a templom, az egyházközség és a település vonatkozásában. A *historia domus*oknak jó esetben tartalmaznia kell, hogy milyen jelentősebb hitéleti események zajlottak, zajlanak a plébánia közösségén belül, különös tekintettel az elsőáldozásokra, bérmlásokra, lelkipályorkolatok esetleg szentségimádások megrendezésére, az azokon való részvételre. Kegyhelyek esetén a zárandokok, zárandokcsoportok jelenléte, statisztikai adatai is feltüntetésre kerülhetnek. Különböféle plébániai imaközösségekről, az *Actio Catholica*, a Karitászműködésére vonatkozóan is lejegyzésre kerülhetnek információk. Az egyházközségi képviselőtestületek megválasztása és annak tevékenységének fontosabb momentumairól is köteles volt a plébános beszámolni a *historia domus*ban. A politikai események, választások, döntések, különösen az egyházra nézve súlyozottan releváns elemeiről a papoknak szintén bejegyzést kellett tenniük. Az egyházközség statisztikai adatait is időnként fel kellett jegyezni. Ez magában foglalta a nemek szerinti megoszlást, hitéletben való részvételt, miselátogatást, nemzetiségi és nyelvi összetétel alakulását egyaránt, valamint, hogy a különböző felekezetek milyen arányban vannak jelen a településen, s egymáshoz fűződő viszonyuk miként alakul. A plébánia személyzeti változásainak rögzítését is naprakészen kellett rögzíteni. Különböféle nagyobb adományok beérkezésén felül a helyi egyházi épületek és birtokok adás-vételével, felújításával és átépítésével kapcsolatos tevékenységnek is fenn kellett maradnia a háztörténetekben. Ereklék, különböző műkincsek, mű- és kegytárgyak, liturgikus öltözetek beszerzése kapcsán ugyanez volt a helyzet. Abban az esetben, ha a plébánia rendelkezett filiával vagy filiákkal, a plébánosnak az azokon történt eseményekről is hasonló gondossággal kellett beszámolnia.

VÁLTOZÁSOK NAPJAINKIG

A *historia domus*ok gyakorlati hasznáról valamint történeti szerepéről, illetve a forrásként történő alkalmazásáról Vanyó Tihamért követően hosszú évtizedekig nem igazán foglalkoztak. Általánosságban is róluk Beke Margit 1997-es²¹ valamint Kovács József szeged-csanádi püspöki általános helynök 2015-ös²² írásai a legfrissebbek. Míg Beke Margit a történeti források síkján tekintette át a forrástípust, szorgalmazva a jelenre nézve a plébánosoknak, hogy ne mulasszák el napjainkban is vezetni azt, addig Kovács a történeti visszatekintéstől – érthetően különös tekintettel a Szeged-Csanádi Egyházmegye vonatkozásában tekintve ezt – tehát az erre való visszatekintéstől eltérően a *historia domus*ok mai vezetésének fontosságát elemezte részletesebben, az új technikai kihívásokból jövő változásokra is kitérve. Tehát a történeti szempontok helyett inkább a mai papoknak adva iránymutatást leginkább, hogy miért fontos vezetniük. Erre példa, a már korábban említett esetlegesen géppelve megszületett feljegyzés kézzel történő felvitele a *historia domus*ba. De fénykép és újságcikkmelléletek esetén is vagy a kinyomtatott megőrzést preferálja, esetleg a digitálisan meglévő melléleteknek folyamatosan, az újabb és újabb technikai változások eredmé-

20 Uo. 121.

21 Beke 1997. 149–154.

22 Kovács 2015. 117–128.

nyeként jelentkező, az újabb hordozókra történő átmásolás fontossága mellett érvelt. Alapvetően a technikai változások miatt általánosságban is a papír alapú rögzítés, ami hosszabb távúnak, maradandóbbnak tekinthető az archivisztikai szempontok tekintetében. A mikrofilmes másolatokra most nem térnek ki, az a plébánia hivatalok tekintetében nem, egyházmegyei és megyei levéltárak esetében releváns az ilyen módon történő átmentés és megőrzés, ahogyan a digitalizálás is, például a régebbi *historia domusok* esetén.

Zárásként mindenképpen fontos még megemlíteni, hogy a *historia domusok* vezetése nem csak a plébániákon volt bevett gyakorlat. Különböző egyházi intézmények, szerzetesrendek rendházai, zárdái ugyanúgy vezettek, esetenként ma is vezetnek háztörténetet. Rendszerint az intézmény vezetője, házfőnöke esetleg annak megbízottja – egy megbízott rendtag – látja el ezt a feladatot. Példaként a pesti piarista rendházat említeném, ahol jelenleg Ruppert József piarista szerzetes látja el ezt a feladatot.²³

Sági György

„Itt tanított s verselgetett Csokonai Vitéz Mihály”

„Csurgót iskolája, iskoláját Csokonai tette híressé” – ezekkel a szavakkal kezdte 1967-ben, a gimnázium 175. évfordulós ünnepségén előadását Boros Dezső. Ha csak egyetlen versét, a magyar felvilágosodás programadójának is tekinthető a *Jövendőlés az első oskoláról a Somogyban* című ódáját írta volna itt, már akkor is természetes hangzana Csurgó és Csokonai nevének összekapcsolása. De nyolc és fél havi itteni tanári működésével, annak interimális, ideiglenes volta ellenére tanárként, a hazai diákszínjátszás megteremtőjeként is maradandót alkotott.

1798. március 12-én még Komáromban írt verse végén a professzorság reményében búcsúzkodott: „...Isten hozzád! – Csókollak – még egyszer – a legutolszor csókollak – Ah, elveszett kedves Lillám

Isten hozzád!
Professzor Csokonay”

Hamarosan ígérethez is jutott, igaz nem Keszthelyre, hanem Csurgóra. Az irodalomtörténet sohasem kérdőjelezte meg jóbarátjának Édes Gergely nagyvázsonyi lelkésznek a költő édesanyjához 1805. november 15-én írt levele tartalmát: „... azt az időt ama híres Kinizsi Pál temetési helyénél egy klastrom düledékjei és a Bakony erdeje szélében, a tavasz kellemait ifjúi érzéssel szemlélgetvén, mígnem azon közbe ő Festetics grófot levelezvén, meghívatott csurgói professzornak”. A Keszthelyről Komáromba visszatérő költő itt értesült Lilla elvesztéséről. A házigazda verses önéletrajzában is így emlékezett:

„Ő Nagyvázsonyban szintén kenyeremre szorult és
Ott hat holdnap alatt volt maradása velem
Mígnem csakugyan Csurgón neki jutna tanító
Sék, kicsináltattuk Festetics által előbb.”²⁴

23 Koltai András piarista levéltárvezető közlése alapján.

1 Édes Gergely élete. In: Vargha Balázs: Csokonai emlékek. Budapest, 1960. 275.